

Милован-Мушо ШЋЕПАНОВИЋ*

НАЈРАНИЈЕ РАЗГРАНИЧЕЊЕ ИЗМЕЂУ ЦРНЕ ГОРЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ

ИЗВОД: Утврђивање граница територије неке земље, у процесу израстања њеног државног субјективитета, припада кругу веома значајних питања која се дотичу међународног статуса и стицања својства слободног члана међународне заједнице. Овај рад се бави најранијим видовима разграничења територије Црне Горе у вријеме Петра II Петровића Његоша и постојања Црне Горе као независне државе у фактичком, али не и у смислу међународног права. Зато је, осим акцентирања тог питања, искоришћена прилика да се у хронолошком слиједу прикаже развој дагађаја у овој области и у каснијим периодима историје Црне Горе.

КЉУЧНЕ РИЈЕЧИ: разграничење, Црна Гора, Херцеговина, Петар II Петровић Његош

Случај је хтио да скоро истовремено Црном Гором и сусједном Херцеговином владају владика Петар II (1830–1851) и Али–паша Ризванбеговић (1832–1851).

У вријеме провођења првих реформи у Османском царству од стране султана Махмута II, којима су изазване буне феудалних господара у Босни и Херцеговини под Хусеин – капетаном Градашчевићем (“Змајем од Босне“) и у Албанији под Мустафа – пашом Бушатлијом (“Шкодра – пашом“), као и у умиривању сукоба у Египту између султана и тамошњег османског намјесника Мехмед Алије, херцеговачки Али–паша Ризванбеговић се истакао као бранилац и присташа султанових реформи, који га је за вјерност и помоћ у гушењу буна наградио одвајањем Херцеговине од босанског вилајета, крајем 1832. године.

* Аутор је правни историчар у пензији.

Херцеговина је постала самостални пашалук са сједиштем у Мостару а њен први везир Али–паша Ризванбеговић, од тада звани као „Цар у Мостару“.

Херцеговачки пашалук је тада обухватао: Мостар, Требиње, Невесиње, Пљевља, Пријеполје, Чајниче, Фочу, Столац, Љубушки, Никшић, Габелу, Почитељ, Благај, Љубиње, Гацко, Дувно и Гламоч, и нахије Грахово, Пиву, Дробњак и Имотски.

Владика Петар II је у својим настојањима одржавања престижа у пограничним племенима био ометан од руске дипломатије савјетима да се очува мир на турским границама. И поред тих савјета владика је ступио у савез са Хусеин – капетаном Градашчевићем и извршио напад на Подгорицу чиме се, природно, замјерио Порти а већ је прије тога спријечио пролаз низаму Кара–Махмут паше кроз Црну Гору. Стварних резултата од савеза са Градашчевићем није било јер су и босански и албански покрети отпора против првих султанових реформи били слоњени и Херцеговина се одвојила од Босне, у границама са Црном Гором од Колашина до Драгаља.

До 1835. године Граховљани су плаћали данак херцеговачком везиру, али су имали неку самоуправу и свога војводу Јакова Даковића – Вујачића и главаре који су управљали и судили народу. Ти главари су ишли подједнако и на Цетиње и у Мостар. Те 1835. године војвода Јаков је прекинуо давање харача Али–паши чиме је ставио до знања да више не признаје османску власт.

Погранични односи Херцеговине и Црне Горе нијесу до тада били ничим регулисани. Хришћанско становништво Грахова, Никшићке жупе, Бањана, Дробњака и Шаранаца, иако формално под суверенитетом Порте гравитирало је свом духовном центру – Цетињу. Становништво наведених крајева као пограничних, јединствено по вјери и народносно, без муслиманских насеља у свом окриљу, више је гравитирало Црној Гори.

Због одбијања плаћања харача као и примања преко границе убица буљубаше Мурата Бирчанина на црногорској страни од стране Граховљана, Али–паша је крајем јула 1836. године повео своју војску на Грахово, око 2.000 војника, а бојећи се и од црногорске испомоћи Граховљанима, повео је и формације гатачко–пивског муселима Смаил–аге Ченгића и требињског муселима Хасан–бега Ресулбеговића. Већ је почетком августа Али–паша био на Грахову. Граховљани су се дигли на оружје и пошли у сусрет Али–паши. Убрзо им је приспјело у помоћ око 300 Катунана, међу којима и девет Петровића. И владика је остао да прикупља војску за испомоћ.

Али–паша је по сазнању да му долази у помоћ и Хасан–бег Ресулбеговић из Требиња, а већ је био приспио Смаил–ага од Гацка, замет-

нуо бој 13. августа и по првом удару направио лажни узмак навлачећи Граховљане и Црногорце и успјевши у томе учинио противудар низ Бојање брдо уврх Граховског поља, док је Смаил–агина коњица од Вилуса ударила низ Челињи поток. Граховљани су се сударили са Али–пашом, док је оних 300 Катуњана зашло несвјесно између два турска одреда и ударило на Смаил–агу који се постепено повлачио и намамио их да зађу дубоко уз поток а затим навалио на Црногорце којима се позади нашла турска војска. Црногорци су примили борбу али су ускоро били разбијени и на бојишту је остало што Црногораца што Граховљана 42 погинула а међу њима девет Петровића (међу њима Његошев брат Јоко и братанац Стеван).

Владика је са својом накнадно прикупљеном војском стигао до близу Грахова али чувши за пораз и погибију вратио се са Замаћева ждријела, не упуштајући се у борбу. Црногорци су остали незадовољни његовим понашањем окривљујући га да је својом неспретношћу допринио овом поразу на Грахову.

Према писању Димитрија Николајевића,¹ извјесни Билећанин Памучина је казивао да је Јока Петровића, најмлађег владичина брата, посјекао „Латинин“ Балдо Машић из села Бјелаја у Столачком кадилуку, иначе Али–пашин каваз. Младог Јока је у тој Граховској бици ухватио с леђа Осман Приганица, из Билеће, и процијенио да би он могао бити из владичине породице па га је хтио задржати жива и одвести владици да би као сиромах дошао до добре награде, али га је у његовим рукама посјекао Балдо Машић. Затим је настала јагма око оружја па је Приганица са мртвог Јока скинуо пушку, леденицу срмом оковану. Убрзо је ту пушку од Приганице купио Хаци–Омер Капићић. Преживјели Црногорци из битке били су увјерени да је Јока посјекао Приганица, па је наврх 12 дана у Гацку из освете убијен његов отац Мујо Приганица, чија је глава однешена на Цетиње.

Када је Црногорска војска заузела Билећу 1877. године књаз Никола је затражио да му се донесе та пушка, говорећи: „Једна је пушка с нашијех у вас“. Пушка је одмах донесена и књаз Никола је дао Шобу Авдићу да је процијени. Шобо је изјавио да пушка ваља 20 талијера. Књаз је узео пушку, пољубио је и заплакао, рекавши да ваља и више и дао је за њу 25 талијера.

Послије Граховске битке владика Петар II је по други пут отишао за Русију, па је због незадовољства из претходних догађаја на Цетиње долазио руски конзул из Дубровника, Јеремија Гагић, да умирује незадовољнике.

¹ Прилози босанској историји из 1836. године, Гласник Земаљског музеја, Сарајево 1900.

По повратку из Русије владика се више дана задржао у Бечу са-стајући се са руским а затим и са турским послаником Ферик–пашом који му је обећао да ће порадити код Порте да на турско – црногорској граници завлада мир.

Након доласка у земљу владика је хтио на сваки начин да среди прилике на граници с Херцеговином. Дао је да се направи кула на Хум-цу, брежуљку који доминира Граховским пољем.

Изгледа да је Порта наредила босанском везиру Мехмед – Веди-хи–паши да среди прилике на тој граници па је 2. новембра 1838. годи-не на Цетињу дошло до закључења уговора о миру који су потписали Мехмед–паша и Али–пашин пуномоћник Убејдулах–ага Шеховић као и владика Петар II. Уговор се састоји од 6 тачака, и то је први сачувани документ о пограничном миру. Сачувао га је руски представник Лавров на руском језику, а на српски га је превео и објавио Душан Вуксан.²

Уговор носи датум 20. октобра 1838. године и гласи:

„Да се зна како турски чиновници од стране везира босанског – Веги–Мехмед–паше госп. Аци Мехмед, намјесник Силиктаров, а од стране везира херцеговачког Али–паше госп. Убејдулах–ага Шаховић, дођоше на Цетиње као пуномоћници својих везирах к владици Црно-горском, а који се разговараше око Грахова и пограничног мира и уго-ворише ово:

1. Да се Граховљани слободни врате сваки на своју кућу и земљу који се макао с ње и да држе слободно и вјечно све оно што су и прије држали а од сада да им суди војвода Јаков Даковић којему остаје вој-водство наследствено и који ће бити на то потврђен од предреда на два везира и од владике Црногорскога.

2. Да Граховљани дају Турцима све оно што су и прије давали земље турске, које држе, и царско а друго ништа више немају давати осим ако хоће од своје воље дати какав дар. Све више означено, они су дужни давати војводи Јакову Даковићу као начелнику а он коме што принадежи.

3. Да посаду напријед не смију ни Турци ни Црногорци ништа градити на Грахову.

4. Везир босански Веги Мехмед–паша јемчи се да одсад унапри-јед никаква зла кварнога намјеренија од турске стране противу Грахо-вљана бити неће.

5. У исто вријеме чини се вјечни мир међу независном области Црногорском с једне стране и међу пашалуком босанскијем и херцего-вачкијем с друге стране тј. почињући од врх Кома Кучког до Драгаља. Свеколике земље што је ко уживао до рата да их ужива на мир, а оне

² Душан Вуксан у Записима, у прилогу I – Споменица Његошу.

што нијесу од рата могле бити кошене, али пашене, половина Турцима а половина Црногорцима.

б. За тврђав овога уговора и вјечног мира јамчи (се) од Црногорске стране Владика Црногорски босанском везиру Веги Мехмед–паши, а од турске стране опет јемчи (се) босански везир Веги Мехмед–паша Владици Црногорском.“

У овом уговору помиње се независност области црногорске и први пут означавају границе које до сада нијесу постојале, а признање двојице везира има значај признања Порте.

Међутим, Али–пашин представник, као присутан и учесник, није ничим обавезао свога господара.

Пошто у чл. 2 уговора није било одређено шта Граховљани треба да дају Турцима, владика је послао једно посланство на челу са Јаковом Даковићем босанском везиру у Сарајево. Ово посланство је донијело од везира бујрунтију и по повратку из Сарајева свратило је у Мостар са добијеном бујрунтијом да је покаже Али–паши Ризванбеговићу. Али, како овај није бегенисао никаква наређења од стране босанског везира, задржао је ову граховску делегацију у Мостару све до идуће године, када су умјесто ње одаслани нови таоци (њих 10). Остала је прича да је војвода Даковић при доласку из Мостара рекао: „Може се десити да моја глава дође у Мостар, али нога никада“.

Смаил–ага је „јунаштво“ на Грахову платио својом главом на Мљетичку 5. октобра 1840. године (по новом календару, како су у овом прилогу уписивани сви датуми). Погинуо је са 75 ага и бегова.

Али–паша је иза тога на Дробњаке упутио казнену експедицију под командом везира Хасан–бега Ресулбеговића из Требиња. Дробњаци су с оружјем дочекали ту експедицију у Тушини али су били разбијени са великом надмоћношћу. О броју погинулих Али–пашиних људи из дробњачке експедиције казивања су различита а има и таквих која веле да их је погинуло више него Дробњака, а према писању Светозара Томића, историчара, у Тушини је посјечено 120 дробњачких глава. Смаил–агин гроб у Липнику окићен је дробњачким одсјеченим главама.

По биографији Новице Церовића (од Анице Шаулић, Нолит, Београд 1959) бој у Тушини се одиграо 8. новембра 1840. године.

Почетком марта 1841. године на Грахову је углављен мир између Херцеговине и Црне Горе, између никшићког капетана Мујаге Мушовића и владичина брата Пера Петровића, што је била припрема за закључивање трајног мира.

Портин високи комесар (рицал) Селим–бег био је у Дубровнику јуна 1841. године, па радећи са руским савјетником Чевкином у зајед-

ничкој комисији за разграничење између Аустрије и Црне Горе. Уговорили су састанак Али–паше и владике Петра II у Дубровнику ради прављења трајног уговора о миру. Убрзо, састанак је одржан 18. јула 1841. године у Дубровнику, на којему је Селим–бег предложио да се Цетињском уговору из 1838. године дода још 8 тачака. Да се у прву тачку тог уговора унесе да се владика и Али–паша обавезују да неће прелазити своје границе и да се неће мијешати у послове ван своје територије, да ће се старати око истребљења злочинаца, да се у трећу тачку унесе да се у случају крађе или злочина поступа строго по законима. У четвртој тачки, у случају бјекства убица не чини се освета над њиховом родбином, већ да се отоманска раја на црногорској граници има повиновати наредбама турских власти а у случају бјекства у Црну Гору да их тамо не смију примити. Предложено је да се у пету тачку унесе да се Ускоци не смију примати ни помагати, у шестој тачки да се установљавају на обје стране пандури на границама и, у седмо, да никоме није дозвољено кретати се без путних исправа, те ако неко покуша да бјежи и не покурава се пандурима да од њих може бити стријељан.

Овај Дубровачки договор из 1841. године имао је своју практичну вриједност па су слиједеће 1842. године 24. септембра владика Петар II и Али–паша потписали уговор, односно потврдили Цетињски уговор из 1838. године са наведеном надопуном. Том приликом су Његош и Али–паша у Дубровнику закључили побратимство.

У архиви среског начелства у Дубровнику остало је писмо Хасан–бега Ресулбеговића из септембра 1842. године, писано ћирилицом и на српском језику из којег се види да су се исламизирани Херцеговци служили ћириличким писмом и српским језиком све до краја 19. стољећа и у званичном дописивању и саобраћају, па и са аустроугарским властима.

У оквиру Али–пашине пратње, која је септембра 1842. године са њим дошла у Дубровник, налазили су се: Хасан–бег Ресулбеговић из Требиња и Мујага Мушовић, из Никшића, као двојица најважнијих и највиђенијих херцеговачких мутеселима.

Из књиге странаца за 1842. годину у архиву Среског начелства у Дубровнику види се да су у владичиној пратњи приликом закључивања наведеног уговора били: Ђорђе Петровић, Јоко Петровић, Филип Вукотић, Новица Церовић, војвода Јован Кнежевић, Видо Бошковић, Иво Радоњић, Никола Зец, Илија Пламенац и Јагош Бјелица.

Закључивању уговора присуствовао је и окружни капетан Котора Ивачић.

По повратку из Дубровника владика Петар II је објавио да је закључен мир на границама према Херцеговини па је издао наредбе за одржавања пограничног мира.

По овом уговору о миру остала су два најважнија неријешена питања: граховско и ускочко, која је ваљало рјешавати на два могућа начина: по мјешовитој комисији уз пристанак Порте (чије одлуке као арбитражне би имале пуну снагу и биле мјеродавне) или споразумом између Али-паше и владике црногорског.

Порта никаквим актом није потврдила тај уговор па је остало да се спорна питања разрјешавају споразумно. И поред оглушења Порте Његош и Али-паша су преко писама по својим повјереницима – владика по Радовану Пиперу а паша по Агу Хајровићу, постигли договор да слиједећи састанак буде у Острогу. Писмом од 19. јуна 1843. године, са Буне, Али-паша је одговорио да ће послати под Острог своју делегацију која ће се најавити из Никшића (са Сливија). Стигавши под Острог 29. јуна владика Петар II је отпратио Радована Пипера за Никшић да извиди број и састав делегације. Тога дана када је Радован стигао у Никшић, и био лијепо примљен, стигло је писмо скадарског везира Осман – паше, којим обавијештава Али-пашу да намјерава напасти Црну Гору чим добије очекивана обавјештења да су Али-пашини изасланици убили владика. Разговор о томе писму вођен је на турском језику, јер пашини изасланици нијесу знали да тај језик зна и Радован Пипер и да је он чуо и разумио читав разговор. Чим се вратио у Острог, Радован Пипер је обавијестио Његоша о свему томе као и о дану доласка турске делегације. У међувремену је црногорска стража ухватила једног турског писмоношу који је носио потајно писмо о завјери противу владике.

Пашину делегацију требало је да предводи Хасан-бег Ресулбеговић из Требиња, али се он у пољедњем часу предомислио и пошао за Требиње, под изговором да је болестан а за свог заступника овластио Мујагу Мушовића, заповједника Никшића. У делегацији су поред Мушовића били још: Башага Реџепагић, муселим невесињски, Мустај-бег Ризванбеговић, заповједник Дувна (иначе син Али-пашин), Ага Бајровић, Али-ага Бехман, Авдо Хусеин, Асим Пољак, Муха Љутица, Аго Љуца и још 11 ага и бегова.

Делегација је стигла у Острог 9. августа 1843. године (по новом календару) у Доњи Манастир. Сазнавши да се у делегацији не налази Хасан-бег Ресулбеговић, и поред осталих сазнања, Његош је одбио да их прими. Наредио је да се одмах врате.

Турски изасланици су се вратили са бројном црногорском пратњом, али су на путу за Никшић били заустављени на Башиној Води. Један од црногорских пратилаца позвао је Башагу Реџепагића и Мустај-бега Ризванбеговића да се издвоје и да иду за Никшић, а на остале је осута пушчана палба и исјечени су ножевима.

Турски изасланици нијесу успјели да дају никакав отпор јер су били изненађени и бројчано у несразмјери. Међу убијенима су се налазили: Мујага Мушовић, никшићки кадија Брунац, Аго Хајровић, Хаци–Смаил ага Бехман, Авдо Хусеин, Асан Пољак и други, укупно их је убијено 12 а наводно их је побјегло „на брзим коњима“ за Никшић 8 турских изасланика.

Када је чуо за погибију турске делегације на Башиној води, у свом Требињу, Хасан–бег Ресулбеговић је рекао: „Хвала великом Алаху, мудра ли ме мајка роди, мајчину јој мајку гоним“.

Али–паша је на свој начин дао оцјену овом догађају да се владин поступак „не мора знати ни у какву историју“, управо да је непознат у историји.

Владика је одмах сјутрадан 10. августа 1843. године обавијестио Гагића у Дубровнику о овом догађају, писмом које у дијелу гласи:

„Одавно бих вам писао о стварима нашијема и Али–пашиним али нијесам имао што, докле виђу шта ће се из тог родити. Ви знате каква је погодба ланих међу нама у Дубровнику била: ја сам онда готово знао, а сад видим да то није било ништа осим једна лаж с његове стране. После, пошто је примио одговор из Цариграда, писао ми је једно писмо, у којем ништа друго казао није него што ме опоменуо, да сам на царској земљи, подајник отомански. Наравна ствар да сам се ја том његовом будалаштином, иако ме је увриједила, насмијао, па видећи и он сам, да сам се ја томе наругао, почео је опет зборити о нашем састанку негђе на наше границе, по кратком времену, како је у народ ушла ријеч о састанку почела су се откривати зломишљенија турска да намјеравају мене на састанку убити, па што их стало. У томе дође и вријеме од састанка, и ја пођем у Острог, а они неки дођу у Никшиће. Цијелих 5 дана варали су ме и чекао сам их, када ће изаћи на састанак к мени, док ево ти их шести дан ће иду.

Но, тај исти дан мало прије него што ће они доћи, мени се да чрез једног пријатеља открити све њихове злонамјере, зато их и не пуштим к себи, нити кћенем, к њима састанке чинити, јер знам ни о чему другом варалице не раде, него да плету мрежу, да у њи мене ухвате. Црногорци који су чули шта Турци раде, и они су се о злу турском договорили па кад виде да ја Турке к себи не примам, онда они те су око мене били и других неколико људи од оближњег села, скоче на оружје да оне Турке исијеку. Ја сам се свакојако старао да те ствари би и половину Турака учинио сам спасти, а 9 или 10 од њих близу саме границе турске исијеку Црногорци“...³

³ Душан Вуксан, *Записи*, св. 3 за март 1935. године.

У другом писму Гагићу, од 24. августа (1843), владика Петар II отворено изјављује да „смо ми у рату са свијема Турцима околу нас... Чудо ми је вели он „да људи кажу да су Црногорци противу права народнијех сада поступили“ а нико не жели а ни да спомене да је Али-паша противу права народнијех поступио када је моје посланике похватао у Мостару, три на колац набио, а три по године у синцир држао и за друге многе невјере које је учинио мојијема крајинама“.

На крају Његош своди да је „у нас обичај, ко се у народу обратио којом мјером, да му зајам повратимо“.

Према писању Ј. Маговчевића (*Затписи* бр. 2/ 1935) „Владика је био удесио с Црногорцима, а нарочито с оним из Повије и њених засељака у којима су братства Контити и Мијушковикћи, да побију турске делегате при повратку из Острога, па да ће се погибија делегата правдати крвном осветом за погибију чете Стевана Контити у којој је погибији погинуло девет брата и сродника Стеванових а он рањен и спасао се бјекством. Њих су на превару побили сродници Мука Љуце из Никшића који су их били примили на вјеру и на преноћиште на своме катуну у мјесту Вучје у Теранића Гори под планином Војником“.

Према казивању Али-бега Марића из Столица, турски делегати идући пут Острога срили су близу Манастира Петра Вукотића, кума Мустај-бега Ризванбеговића и на њему су примијетили неку промјену у опхођењу са њима и наслутили неку невољу.

Из оба владичина писма Гагићу, затим чињенице да су црногорски пратиоци делегације на Башиној води претходно издвојили Али-пашина сина и његова таста и пропустили их да иду за Никшић, и да је црногорска пратња била несразмјерно бројнија, да се закључити да је покољ на Башиној води био испланиран и уз владичину сагласност.

Гагић је одговорио владици писмом од 16. августа 1843. године, замјерајући му за неразумно понашање и лукавство чиме је погажено међународно право јер су убијени турски изасланици. Каже да се у Дубровнику и у Котору говори да је Његош ово починио противу воље Сената и свога народа и „наредио да се побију турски посланици“.

И Медаковић је теретио владика Петара II, истичући: „била света или ма шта, овђе се Владика огријешило о Турке“.

„Савјесни Никифор Дучић (пише Милован Ђилас у књизи о Његошу), коме је историјска истина била изнад идеолошких предрасуда, пише у својој књизи „Црна Гора“: „Владичина свијетла књижевна дјела сасвијем су супротна његовој апсолутној владавини која носи на себи жиг најжешћега деспотизма“. Даље Ђилас пише: „Дучић је тачно видио ствар и дјелимично имао право, иако му није било јасно не само зашто је Његош морао да буде деспот, него и зашто је тадашњем црно-

горском друштву то било потребно и нужно – а све се то види посредно и у његовој свијетлој поезији. Светислав Вуловић је Дучићу замјерио неразумијевање Његоша као владоца јер од патријархалне децентрализације први даљи ступањ је – деспотија. Вуловић је ово написао као неки савремени марксиста. Он је први прави књижевни критичар и први је књижевно открио Његоша као великог пјесника“.

У књизи⁴ Ђилас се враћа на дато Дучићево мишљење пишући о стријељању Његошева перјаника са браћом: „Прве пушке нијесу усмртиле Тодора Мушикина а како није био обичај да се кривац притуца, перјаници су се препали да им жив не остане, па га је један од њих бритвом приклао. Није мучан утисак оставила сама нејасност Тодорове кривице, колико чињеница да је на вјеру убијен. А и сама смрт његова упамћена је као мучна. Док су их водили на стријељање у правцу Влашке цркве на Цетињу, Тодор и један његов брат су клицали: „Нек је наша смрт срећна за Црну Гору и Владику. Трећи брат је пак клео“.

Посљедице догађаја на Башиној води

Али–паша је обавијестио Порту о насталом догађају на Башиној води и очекивао даље инструкције и наређења. Обавијештена је и бечка влада и њена интернунцијатура у Цариграду, па је њен шеф, барон Штирмер, у вези са тим обавио разговор са турским министром иностраних дјела Рифат–пашом који је већ био добио извјештај од Али–паше, наглашавајући да везир гори од жеље да се освети као и цијело турско становништво покрајине. Они су након тога разговарали и са руским принцем Ханђеримом у Цариграду, који је изјавио да ће руско посланство по жељи Порте ставити у дужност свом конзулу у Дубровнику да посредује у херцеговачко – црногорском спору ради постизања неког споразума између владике и Али–паше.

Услиједио је савјет аустријског барона Тесте да се мирним путем уз посредовање Аустрије и Русије покуша наћи разрешење спора, с обзиром на то да су и Али–паша и владика окупили своју војску на Грахову и да је дошло до мањих сукоба на граници. И Порта је упутила Али–паши наређење да се погранични сукоб разријешити мирним путем. Након тога је услиједило повлачење Али–пашине војске са границе и поред тога што је скадарски паша већ био напао Црну Гору на источним границама.

По споразуму двију европских сила, Аустрије и Русије дошло је до преговора између владике Петра II и Али–паше, и то у Котору, у

⁴ Милован Ђилас, *Његош, пјесник, владар и владика*, Београд 1988.

присуству окружног капетана Г. Ивачића. Али–пашин делегат био је Осман–ага Зворничанин а владичин Димитрије Милаковић.

Делегати су се састали у октобру 28. октобра 1843. године и потписали „сенат“ са четири „пункта“, као анекс ранијем уговору закљученом у Дубровнику 24. септембра, тако да садашњи његов додатак од 28. октобра 1843. године, гласи:

„Дошавши у Дубровник, како Владика Црногорски Петар Петровић Његош, кавалер руски, тако и везир херцеговачки Али–паша Ризванбеговић, кавалер турски, и саставивши се пред два чиновника цесарска (пред господином Гаврилом Ивачићем, ћесарским окружним капетаном которским) разговараше се о границама између независне области Црне Горе и пашалука херцеговачкога и нађоше за праведно и добро и међу собом утврдише:

1. Да граница између Црне Горе и Херцеговине почињући од врха Кучкога Кома до Драгаља, остане онако исто као што је сада, то јест да једна и друга страна и по сада држи и ужива оно што која сада држи и ужива.

2. Будући да везир херцеговачки не може без своје старије власти ријешити ништа касатељно Грахова и Ускока, зато се он обавезује да ће писати Порти отоманској, да она исходи једног чиновника аустријскога и једног рускога, који ће заједно с турским чиновником доћи, да они развиде и пресуде око Грахова и Ускока, и како год ти чиновници о томе учине, тако се и Владика црногорски и везир херцеговачки обавезују послушати њих у свему односетелно Грахова и Ускока, а дотле грахово и Ускоци и с онима погранична мјеста да остану у оном стању у коме се сада налазе. – У случају пак, да чиновници предпоменути три двора не би дошли до првог јануара 1844. године, онда како се о томе погоде Владика црногорски и везир херцеговачки тако и да буде, и до тога времена из реченије мјеста да се не може нико својевољно иселити од онијех који остају на једну или другу страну, но ће се ко сада нашао ту да стоји и ако би ко својевољно прешао на другу страну, да га има повратити један другоме.

3. штогод би се догодило до предпоменутога рока, а то јест до 1. јануара 1844. године између људи, који су под власт Владике црногорскога и оније под власти везира херцеговачкога, то да имају људи, који ће од једне и од друге власти за то на граници одређени бити, извршити, правду учинити и кривце каштигати.

Ови трактат начињен у два егземплара једнака, својеручно потписују и печатима утврђују како Владика црногорски тако и везир херцеговачки“.

Слиједе датум, мјесто склапања уговора, потписи и печати.

Додатак наведеном уговору од 28. октобра 1843. године у Котору, гласи:

„Прошасте 1842. године у септемврију мјесецу саставши се у Дубровнику херцеговачки везир Али–паша Ризванбеговић с црногорским Владиком Петром Петровићем Његошем, учинили су Трактат, којим су утврдили мир међу пашалуком херцеговачким и независном Црном Гором, па да би тај мир тврђи и постојанији био, нашли су се за нужно, да се вишепоменутоме трактату прибаве и ови четири пункта:

1. На граници међу Херцеговином, да се с једне и друге стране метну пандури, да чувају од рђавијех људи, који су прескакали кријући и поноћи и тамо и амо, и кад ухвате лупежа или злочинца, да га имају предати оној власти, од које он зависи, да га она кастига.

2. Да нема никакав Црногорац прелазити у Херцеговину без паспорта, нити Херцеговац у Црну Гору без јол–тескере.

3. Људи који добро мисле и раде, обично не путују ноћу по горама пограничнима, зато пандури који чувају границу, ако се догоди да нађу кога ноћу, па нема паспорта или јол–тескере, нека га ухвате и предају његовој власти од које он зависи и која ће извиђети за његово поведење, ако ли се такав човјек не би хтио дати у руке пандурима и почео би бранити се с оружјем у рукама, таквога пандури могу и убити, за кога неће се ништа више питати ни истраживати.

4. Од сада унапријед, кад би побјегао који бјегунац с једне стране на другу. Да га нема примити нити бранити она страна у коју је побјегао.

Овај „сенат“ или трактат који је сачињен у два једнака егземплара, у присуству ћ.к. бококоторскога окружнога капетана господина кавалера Гаврила Ивачића, потписују и с печатом потврђују од имена везира херцеговачкога његов посланик Осман–ага Зворничанин, а од имена Владике црногорскога, његов секретар Д. Милаковић“.

Слиједи потписи, датум и мјесто састављања овога додатка већ цитираном уговору.

Уговор и додатак закључени су у форми међународних билатералних споразума. Додатак садржи и клаузулу о екстрадицији криваца између двије земље.

Кула у Хумцу биће порушена и свака даља градња забрањена.

Херцеговачки везир је по свом посланику Осман–аги упутио и новац за обештећење због рушења куле, који се уручује капетану Ивачићу а овај владици црногорском.

Хасан–бег Ресулбеговић је разријешен свих дужности и одселио за Истанбул, одакле се никада више није вратио.

Даља судбина Али–паше Ризванбеговића

У свом дјелу о Његошу Милорад Медаковић наводи како је Али–паша представљао Његоша Турцима:

„Ви Турци не познајете ко је и какав је тај Владика, а Бога ми и дина ми мога, то је онај прави српски бан од Косова“.

Његош је нешто из дипломатских разлога а више вјерујући у снагу традиције, крвне везе и поријекла исламизираних херцеговачких ага и бегова, настојао да у њима пробуди ту традицију, у чему је веома мало успијевао.

О томе зашто Његош није успио, па ни код Али–паше ни других везира, ага и бегова у Херцеговини, па ни другдје пробудити осјећај крвне везе и традиције код исламизираних Бошњака, писао је и Иво Андрић: „Код исламизираних Бошњака новопримљена вјера се претворила врло брзо у дубок и искрен фанатизам, тим лакше што се уз нову вјеру везао земаљски интерес и опстанак...“

И након свих ових догађаја око разграничења, преписка између владике Петра II и Али–паше трајала је скоро непрекидно све до 1847. године (последње Али–пашино писмо Владици датирано је 26. септембра 1847. године).

Бурна 1848. година одвукла је Његошеву пажњу на другу страну, према Загребу, ка бану Јелачићу, према Београду, Војводини, Хрватској и Словенији, у циљу повезивања јужнословенских народа.

Најављене реформе у османској царевини, првобитно кроз нове уредбе (Танзимат), даље су продубљене Хатишерифом од Ђулхане (Царско писмо из Двора ружа) од 3. септембра 1839. године и Законом турскога султана Абдула Мецида, којима се укида преживјели феудални, тимарско – спахијски систем и издавање пореза под закуп (тзв. илтизам) и истовремено проглашавају нека основна начела а као најважније уводи једнакост пред законом свих царских поданика без обзира на вјеру, уз пружање заштите и осигурања њихове части и имовине. Тим султановим актима највишега степена проглашена је лична и имовинска сигурност свих поданика, праведно разрезивање пореза и регулација војне обавезе.

У даљем току Рамазанским закоником о земљишној својини јединствено су регулисани аграрни односи и сва земља подијељена на пет категорија:

– приватна својина (мулк),

- државна земља (мирија),
- вакуфска добра (задужбине),
- земљишта предата на општу употребу (општински пашњаци) и
- пушта земља (планине, шикаре и кршеви).

Видјели смо да је Али–паша Ризванбеговић раније био присталица тих нових султанових реформи, али се касније солидарисао са босанским незадовољницима који су онемогућавали провођење тих реформи тамошњим обласним везирима и уопште. Напосљетку је султан био приморан да силом спроведе те реформе ради чега је у Босну и Херцеговину упутио Омер–пашу Латаса (1806–1871), са војском и са највишим овлашћењима.

Борбе су вођене у 1850. и 1851. години.

Прије оружаног сукоба позвани су у Сарајево, гдје се Омер–паша с војском стационирао: сви паше, ајани и прваци из Босне и Херцеговине да лично дођу у Сарајево, дочекају сераскера и саслушају царски ферман о новом уређењу земље. Позвани су на тако недвосмислено оштар и пријетећи начин да се ни они најупорнији и најосионији нијесу смјели оглушити да не дођу.

Послије краћег оклијевања стигао је и сам мостарски везир Али–паша Ризванбеговић, који као самостални везир и господар Херцеговине није за посљедњих десетак година долазио ниједном босанском везиру у сретање. На том збору, лијево и десно од Омер–паше, сјеђели су највиши официри и најугледнији муслимански прваци, али први међу њима био је отежали Али–паша, херцеговачки везир. Уз то је остао и након саопштења султановог фермана на ручку код Омер–паше Латаса.⁵

Послије свега тога Али–паша се са својом војском придружио бунтовницима а главни окршај те војске са султановом одиграо се на Липетима близу Коњица, гдје су бунтовници претрпјели пораз.

Али–пашина војска је била под командом кавазбаше Пиводића на Зијевну и њу је разбила војска кнеза Богдана Зимоњића и војска још четирице главара из источне Херцеговине, који су пристали уз султанову војску. Њих је Омер–паша касније позвао у госте, похвалио и наградио. (Они су претходно били позвани од Али–паше Ризванбеговића у помоћ али су то одбили и дејствовали противу побуњеника).

Али–паша је након пораза ухваћен у Мостару, 5. фебруара 1851. године са својим сином Хафиз–пашом.

Пошто је Омер–паши јављено о заробљавању Али–паше Ризванбеговића, он је са дијелом војске дошао у Мостар и наредио да изведу Али–пашу на стари мост гдје су га посадили на грбаву мазгу окренутога к репу за који се морао држати, па је тако вођен од сина Хафиз–паше и

⁵ Иво Андрић, *Омер–паша Латас*, Београд 1977.

са још неколико муслимана – побуњеника кроз Мостар и још неке градове, а затим одведен за Бања Луку гдје је погубљен у некој башти под јабуком и ту сахрањен.

За трагичну смрт свога побратима Његош је сазнао на лијечењу у Напуљу, о чему је свједочанство оставио Љуба Ненадовић у својим „Писмима из Италије“ (у писму од марта 1851. године из Напуља), да је владика веома жалио за својим побратимом: „Владика је јуче ваздан био брижан и зловољан и показао ми је једно писмо и вели: „Омер–паша Латас кренуо из Мостара својим крвавијем трагом у Сарајево. Путем убио Али–пашу Ризванбеговића и намјеравао како Босну и Крајину сасвим умири, да удари на Црну Гору.

„Шта коме чини онај камени крш, окупан сузом и крвљу? Зар се већ није наситио блага и господства за које је промијенио своју вјеру?

Не да ми пас ни боловати ни умријети с миром. – Е да бог да прошао трагом свију потурчењака. Српско му зрно срце разлијело, као што је то било свима потурченим пашама. Е да бог да се на страшном суду погледао у очи с Обилићем!“

Иза тога је Владика дао Ненадовићу своју слику, на којој је он (Љуба) на доњем рубу уписао: „Втори суверен у славенском роду, а први и цигли што љуби слободу“.⁶

Војвода Пеко Павловић је причао да је приликом сеобе за Србију у Трсту упознао Али–пашина сина Мехмеда Ризванбеговића и да је тај туговао за завичајном Херцеговином и жалио што цијела Херцеговина није припала Црној Гори, говорећи да би он тада дошао у Црну Гору да живи и умре у свом завичају, на свом камену.⁷

Томо П. Ораовац, у свом раду *Владика Петар II и Али–паша Ризванбеговић*, (Београд 1936, приватно издање) пише о познанству и разговору са сином пашиним, тада дивизијаром турским, који је лијепо причао о побратимству његова оца са владиком Петром II, рекавши да се то није свиђало ни Херцеговцима муслиманима ни самом султану, али нијесу имали снаге да то промијене с обзиром на његова велика овлашћења по ранијем, султановом ферману“, додајући:

„По традицији наше куће, ми смо од српске крви. Потомци Ивана Црнојевића, господара црногорскога, и знајући то ми смо остали као пријатељи нашој браћи православним Србима, чувајући све старе успомене и реликвије, до тада су наши стари били православни, и од тада је остао аманет да се за вазда преписујемо са сваким, не на турском него на српском језику и да се не служимо турским писмом, него ћирилицом тзв. босанчицом...

⁶ Љуба Ненадовић, *Изабрана дјела*, Београд 1958, стр. 62–63.

⁷ Ј. Маговчевић, *Затиси*, бр. 2 за 1935. годину.

Нама је остало у аманет да се не служимо против наших непријатеља нечасним средствима, већ свагда да војујемо јавно, отворено и поштено, и мој бабо не би се никад могао послужити таквим средствима да убија своје непријатеље преко драгоцјеног пријатеља као што је био Владика Петар II. Мој отац је дознао да је свему ономе (мислећи на покољ на Башиној води) кривац Хасан–бег Ресулбеговић, који је након тога одселио за Цариград“.

Али–пашини пријатељи и присталице ожалили су његову смрт и дали израза својој жалости и болу у једној епској народној пјесми, коју је забиљежио Ј. Маговчевић:

*Тамо доље у Босни поносној,
на јабуци а у Бањој Луци,
закукала кукавица сиња,
на мезару Али–паше Деда.
Из мезара паша проговара
„Одакле си кукавице сиња,
од кога си сента и ченара?
Одговара кукавица сиња:
„Ој бога ми, драги господару,
ја сам тица сиња кукавица,
од планине од Херцеговине“.
Из мезара Дедо проговара:
„Ој бога ти црна кукавице,
јел' сад Мостар ће и пређе бјеше,
и тече ли кроз Мостар Неретва,
јел механа до веље капије,
јели у њој крчмарица Јања,
купе ли се код ње Крајишници,
и пију ли пиво вересијом,
ил' плаћају готовином пиво.
Или пију Турци на дукате,
као што су са мном научили,
ил на гроше и на маријаше,
као сада што су дочекали?
Ој бога ти кукавице сиња,
је ли Буна као што је била,
је ли Нена продала ђогина,
Јел' Крајини саломљено крило?
Јел' умрла Аџанума стара,
Јел' с удала Ђуланума млада?
Кукавица паша одговара:
„Јесте Мостар ће и пређе бјеше,
и кроз Мостар протиче Неретва.
Јест механа до веље капије,*

*јест у њојзи Јања крчмарица,
још код ње се купе Крајиници,
нити пију пиво вересијом,
нити пију пиво на дукате,
ни на гроше ни на маријаше,
већ кукају као кукавице,
све жалећи свога господара.
Јесте Буна као што је била,
твоја Нена продала ђогина,
свој Крајини саломљено крило.
Умрла је Аџанума стара,
А удала с' Буланума млада.
А жива су два Пашића млада,
У Стамбол их одведоше Турци.*

(Објашњење: мезар - гроб, Аџанума - пашина жена, Буланума - лијепа Бурђијанка, робиња коју је Али-паша купио када је ратовао у Азији, Нена - Али-пашина мајка, и Пашићи - синови Али-пашини који су по његовом погубљењу одведени у Стамбол на школовање).

Milovan-Mušo ŠĆEPANOVIĆ

THE EARLIEST BORDER DETERMINATION BETWEEN MONTENEGRO AND HERCEGOVINA

Summary

Determination of the borders of some state, especially in the process of growing of its subjectivity, belongs to the framework of very important issues connected with acquiring the attributes of the free member of international community. This paper deals with the earliest forms of marking the borders of Montenegro's territory during the reign of Petar II Petrović Njegoš, and the existence of Montenegro in factice, but not in formal sense of international law. That's why there was used an opportunity to, besides emphasizing mentioned question, chronologically show the development of events in this area even in the later periods of history of Montenegro.

KEY WORDS: *Border determination, Montenegro, Hercegovina, Petar II Petrović Njegoš*